

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүн эгелээн

№ 8 (15446)

1995 чылдың январь 14, суббота

Ат салган шагы 21.20. Сагар өртөз 300 рубль.

1994 Чылда Чонну Ажыл-Биле Хандыраарынын Республика Программанын Кууселдезинин Дугаиында
Тыва Республиканын Чазанын Доктаалы

1994 чылдың декабрь 23, № 569. Кызыл хоорай.
Тыва Республиканын Куш-ажыл болгаш чоңу ажыл-биле хандыраарынын республика программанын кууселдезинин дугаиында 1994 чылда чоңу ажыл-биле хандыраарынын республика программанын кууселдезинин дугаиында 1994 чылда чоңу ажыл-биле хандыраарынын республика программанын кууселдезинин дугаиында...

Мал оолдаашкыны чоруп тур

ЧАЖЫРГАН ХЕРЭЭ ЧУЛ?

Январь 12-де республикада мал оолдаашкыны чоруп турарынын байдалын билеш адыры-биле Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынын сайыдынын оралакчызы Н. Д. Балчый-оол болгаш мал ажыл-агый талазы-биле килдир-тиң өргөлчигиз У. Д. Думур-оол олар-биле чугаалажырым-та: «Сут-Хөл кожууна мал оолдаашкыны орту кире берген, 4 муң хире төрөө, мөдөзүнде 1200 хире кыдыр береш турар. Чөөн-Хемчик болгаш Чедир-Хөл кожуунарда элөөн барган» — деп чугааладыр.
Чүге бо хүннерде Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызында, ол ишкыш ТР-нин Статистика талазы-биле күрүне комитетинде мал оолдаашкынын талазы-биле доду, шын отчеттар чок боор турарын, массалык информация чепсиктери нитизи-биле республикада, ол ишкыш ажыл-агыйларда чече мал төрөени, оң чаш төдүндү чөкөзү камгалап алдынар-пыл деп мөдөзүндү дамчыт-тайн турарыл база кым аңаа буруудулга деп айтырылдар тургустуунуң кээп турарын барымтаалаш, мону бижир укурга таварыштым.

Бо чорук ажыл-агыйларынч мал талазы-биле тускы ар-теңгилерин малды ай са-нында санапайн турарын, бух-талтериниң өчү-хөрөити-

Сес бээрин диледивис ОРАН-БАЖЫННЫГ БОЛГАН БОЛЗУВУССА

Кызыл хоорайда социал хандыраарга коюккан болган өкүс бичи уругларын, элөөдериң төвү болур ал-бөг чериниң ажилдакчыла-ры бо чагааны «Шын» солу-та парадлары-биле бижин олар бис. Уругларга хамаар-жып шак ийдеп тонтер Ты-вала 1992 чылдан эгелен ажаттынын эгелээ. Бидиң тонтер бо хүннерде Ак-До-лурда, Патам-Арм хоорай-ларда, Сары-Сөлө ажилдан-дыр турар. А Кызыл хоорай-да 1993 чылдың ноябрь айда тургустунган. Республиканың Чонун социал камгалаа яамызы тургустунган ол тепке боттук деткичтерин көргүзүп, дериг-херекселер, оңу-до-жөк, ойнарактар илгит-хөл-биле хандырган. Тонтуң ту-рум ажилдар чери чок бол-таны-биле, хоорайның Титов кудумчузуна 35 дугаарлык байында үш өрээлдүг квар-тираже бисти түр када дөшүп хирең турган. Ычангаш бо хүннерге чедир бир айла-ла миллион чедир рубль-биле холөзөлөп, ишда ажилдан-дыр турган.
Баштай бис 20 дугаар-дыг салкынч иш болуңун бажынын берин турган, шаг-суг, чунар өрээлдер чогу-дан оң ойнарап укурга таварышкан турган бис. Оң соонда хоорайның Бай-Хаак кудумчузуна бажыны-нын түр лийеже белеткен турган немелде туудун аапан каан. А ол тууду бо хүн-нерге чедир туттумайн, шим-чөвей турар, ыччан чоруй, ажилдакчы кирсе-лаа, ол чер-биле арай таварыча чок бол-ту турар. Экинчери Эриң — Тиди оруучи корунен.
Орукта чедир 30—40 метр хире уруглар ойнара шөл барык чок. Бистерге арга-лы-ла болза уруглар ойнара шилеп шөлөп алында, уруг-ларга ногаа, кат-чине өстү-рүп аларында эңиг левис-көөлгү бажык болза, кон-чуг эңиг ийик. Дегтем бол-ган болза, хавап, дагаа-даа, тууду азырап болгай-ла бис. Уругларны күш-ажылга өр-түң, кижиздеринге-лаа өр-түң болур. Эрткен чылын аэропорт шөлөндүн чер ал-тан, боттарыныкы херек-селдерге картованы тар-тип өстүрүп алган бис.
Бо хүннерде байдалымыс дыкка берге. Ол дугайын со-лун дамчыштыр чугалаар укурга таварышканымыс бо. Оолдар, уруглар удуур шпн өрээл бар, өрээл бурдууныс 5—6 орун салып каан. Уруг-ларын хой кезин социал байдалы чегей, арагалар өг-бүлелерин кээп турарын-дан, байдал херек кырында элөөн нарын боорун чугаа-лаар апар, аары уруглар хой боор, амы-буру кеш аарылардыг, кодураут, хир-

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Россияның Парлага хүнүн таварыштыр Президент Бо-рис Ельцин чурттуң журна-листтеринге, массалык инфор-мация черлериниң бүгү ажал-дакчыларына байыр чедир-ген.
«Чурта бооп турар чаар-

тылгалары боттандыраары-га Россияның парламентин уу-гуз салдарын чедирин тур-пар. Журналистериниң ишчи-сөөдүндү, харымсалгазын-дан амырлар-чуртталганын чогуумчалыг болуру, Россияга хамааты тайбыны бажы-лап тургузары удуу-биле ха-мааржыр, Сөстүң болган бу-раалыгын хостуг болур прин-циптерин боттандыраарыга политиктиң болган экономик-тиң эки байдалдарын тургу-зарына моон сонгаар-даа ду-заалар мен» деп, байыр чеди-ришикинде чугаалап турар.
Күрүне Думазы Парлага хүнүн таварыштыр журна-листтерге база байыр чедир-ген.
(РОСИТА-СЧТА).

Чаңгыс черден медээлер

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

Улуг-Хемде Толоон Кетил-оол атыг совхозтун Экинчи-де Серээлар Васильиниң ко-донында 72 хой оолдап. Көч-түң келген хураганнар онча-менди доругу турарлар. Ва-сильиң Сереконичиниң өөнү ээси Валентина Турашова, олгу Саян чаш хураганнар-ын онча-менди ажаан тура-рын макталчыг. Хойжунуң ко-донында төрүүр 352 хойнуң кун-дегели эки. Совхоз мал-чынын коланында сузанын боттанып санын дүжүргөн.

БОТТАРЫНЫН ХЛЕВИ

Суурга хлеб бижырап чер ажилдын алып дөш хөй-ле күш үлдүргөн, ажилгалап кирдирис. Январь 4-тен эгел-леп хайыраканчылар ботта-рынын далайында хлебти бижыраган, чонга садып эге-

ЧУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

«Надым-94»-ге малдын Се-рээларын Чугрук-Хоору удуу хемээлге бешки черин алган. Бо чылын хойла-ла хураган алган. Надымга аялы, болу киржир күзүлдиг. Малчының соругазы бу-дуп-ле турарын.

БАЙДАЛ ЧҮГЭЭР-ТЭЭН

Мал чеди бар-даа болза, малды чедир чегербиң тур-ганыдан сүт саадыла куду-

Көдээде чаартылгаларга хамаарыштыр

ДАЛАШКАН КУСКЕ СҮТКЕ ДҮЖЕР

«Колхоз, совхозтарын дү-жүрер, материал-техниктиг баазаын, кол болган эриг-де фондударын, мал-маган-ын, техниканы кижик өүрү-зүңге удуур барымтаалап үзөп бээр, бугу чүве хуу өнү апарган соонда ичинде байдал аскерлар, мал-маган өөр, продукция бүдүрүлгези чайыра-ла көндүр. Көдээ-де кижилерин чуртталга экинчир» деп чугааларны ий-үш чыл иштиңде көнү-беле дыйнан кедивис, оң-биле чергелентир Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы, оң кожуунаары көдээ ажыл-агый өргөлдер-и турар бс, туйрас бс деп айтырык база чыгар-ла тур-густууну келир. Мындыг чу-галарын болуп турары үн-дезин чок эмес.

ТР-ниң Чазаныг болган уку-ражыга-хураалга эгезинде айтынгыч чугааларга де-мөйлөшкөк санадарын улус-туң чогаалчызы К.-Э. К. Ку-дуй, Чогаалчылар К.-Э. К. Ку-дуй, Эдуард Долгакча хама-арыштыр болган чаңгыс — олар төрөп Тываның кел-лер үези дөш сагыш аарып, эки-ле болуң дөш иленик-чи бижык тургустуу эгелен, кызыл-даа артык сеткил бо-лавын чоруп патриот киж-илер деп билр мен. Чо-гаалчы кижилер иңдиг оол-дур укурду-лаа. Чамдык кижилерге колхоз, совхоз-тарын, ишда ажилдан чо-руур ажилчыларын келр үези, салым-чогу дүу даш-тыкка чурттага кижилерини-биле дөмөй, шаг-даа, соок-даа эмес боого, кижик кап-талчыг. Бидиң кижилерге челе чугаалажырма: «Бис — бюджеттен акша алыр бол-гай-ла бис, бүдүрүлгези, ажил-агыйлар бисче чүу ха-маан» — суг дигилээр. Ол хирезинде олар институттар-га, университеттерге поли-тиктиң экономиканың үлө-түшүнүгүн ишталгалар ду-жаап чоруп, бюджет, финан-сал орудга, национал бай-дал чүдөп тургустуулар деп чүвени эки билер тур-ган, ам кооп оңу уттупкан бедик арге-дооалдыг киж-илер бар булурга, бодалы-мыс.
(Тончуу 2-ги арманда).

Хууда бодал

Де, далаш болгаш болган экономикага, чаа социал-эко-номиктиг байдалдарга рынок харылааларыга хамаарыш-кан чаңгыс-даа долу үнелгич хойдуун ажилдан кылып ал-банында» деп, Россияның Чазаның оралакчы даргазы А. Х. Завериха шын дем-делгелен. Ол ишкыш үндүрү-лгези системаның чедир ажилдан алылганын өндү-рүлгези утталгыш, көвү-дөдөриңге деткич болбайн, хөй орудга амыр соңурулган, деп боой тууду, чогаалчы, сайгардычы ажил-ишке индиг бербейн турар.
1994 чылдың ноябрь 16-да

Алаш-оол Монгуш харын-даа болуңун-ла удурутун турары совхозуң хуужудун, садым аайын деп турарын боду чу-гаалаан. Таанда бодуң үнел-гич совхозтун өрткөн-үнези оң хире кудулаан бе? Оң соонда совхоз ажилчыларын А. Монгуштуң чаалаары апар бе? Күрүне дузаалп турда, деткерилерин чадап каан совхозтун ол директор хуужудун алган, канчаар селдигинер болан турары билишимес, оңу чугаалаван. Чамдык удурутуктар боттарынын удурутун турар ажил-агыйларын сайдалар дү-жүр даргалаан, келдише берип, оларны хуужудун,

ТЫВАНЫҢ АВТООРУК КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ: азы Ол кандыг болурул?

Бистин Тыва Республика-рыска автомобиль орукта-рын кижиниң мага-болуңу хан-дамчылары-биле дөмөй-ле болур. Чылдың дорт үезинде — кызыл, чызыл, майын, кузун Тыванын чогу-нуң аргыжылаанын бүгү талааларын; пассажирлер ар-гакчылаанын 97 хуузу, чүкч сөөртүлгезинин 98 хуу-зу, автомобиль оруктары-биле чорууду турар. Бо нун-гуа ажил-агыйнын амыр байдалы кандыгы дээрзиниң дугайын чоңа солун дам-чыштыр таныштырар бодал-мен.
Нитизи-биле Тыва авто-орук каттыжышынын орук балансында 3070 км авто-мобиль оруктары бактан турар. Оларын 628 километрге федералдыг өчүгө хамаар-жыр. Ол дээрге М-54 деп ду-гаардыг Красноярск — Кызыл — күрүне кызыгары деп оруктуң Минусинск хоорайдан күрүне кызыгары Чагаан-Тологайга чедир үчүстөгү хамааржыр. Бо удуу орук федералдыг өчүгө хамааржыр болганда, чыл санында орукка кылдынар бүгү ажилдарын акшалап-дырышканын Россияның Федералдыг орук департамен-тин харыялар хуузулгемин.
Арткан 2642 километрге оруктар болган оларны хары-лап турар бүдүрүлгелер Тыва Республиканың өчүлүң, те хамааржыр. Тыва автоорук

кандыгында шунту 22 бүдүрүлгө моон мурунда чаңгыс удуу каттыжышыкка боюн ажилдан турган. Ол үезде азы 1993 чылга чедир кол соругазымы — хой ору-ганы ажилдан алмыр, удуу хемээлгич ажилдарын кы-лары болуп турган.
1994 чылдың эгезинде эгелен орук ажил-агыйнын нити удурутуклазын эле тургускан. Тыва автоорук-биле кожуунарда орук бүдүрүлгезинин хамаар-ла-лазы 1994 чылдың январь 1-ден эгелен керээге үндө-леттишин тургустунган. Тыва автоорук каттыжыш-кынын моон мурунда турганы ишкыш кожуун буруунде болган Красноярск крайнын Тывыбай, Назаншево суур-ларында, Минусинск стан-циясында болган Хакасия-ның Абаза хоорайда бүдүрү-лгелерин үстүкү удурутун-бантаар каттыжышканы эмес, а Тываның автомобиль оруктарын удурутун-бан-таар күрүне органианың хуузулгемин күссөдүн турар.
Бо хүннерде республиканың Чааалды Тыва автоорук каттыжышынын эле адал тургууларын дугайында бу-гу документтерин кириң каан, оң түнелдин манан

Оруктар, оруктар

радды чедирген. Нитизи-биле оруктарга чедирер когарал-дын түңү 4,5 млрд. рубль болган. Уер-тайык өрткен соонда орукчулар кыска хуу-саанын иштиңде чоңуң ар-гакчылаанын катан тургузуп, 3 млрд. рубльдин ажилдарын кылдып чоруткан. Бо хүнге чедир уер-чайыкка чарыгдан акшалар шутт төлөттинээр. Оруктарда чедир кылдыр ажилдар ам-даа хөй, олар уламчылап турар.
1994 чылдың оң бир ай-ларын тунелди-биле алыр-га, орук үндүрүлгези-биле чыгган акшавынын нити түнү 2 млрд. 230 млн. рубль болган. Ол дээрге, бөгүн түс чер укур-дузалыг оруктарга херек акшаның чүтгө 22 хуузу бооп турар.
Орук фондунга чыгарып үндүрүлгезин хуузуң уттал-гыштарынын дугайында Тыва автоорук каттыжышынын санын Президент Ш. Д. Ооржактың болган Тываның Чазаның дөкөз-ниң соонда Дээди Хуралдын депутаттары бүгү талазы-биле өөргөн көргөш, ноябрь 16-да автомобиль оруктарын ажилгап турары дөш төлөр үндүрүлгү 0,7 хуу турганын деп 22 хуу кылдыр азы 3,1 катан утталгыш берген дээрге, ТР-ниң Чазая, Дээ-ди Хуралдын депутаттары республиканың бөгү үезинде республиканың чоңуң амыр-агый чуртталгазын, ажил-агый чартаары чок, акш ишарлар оруктардан дорт хамааржыр дээрзин билгеш мындыг чүтүлгө бажыны кыл-ган деп орукчулар билш турар бис.
Салчак-оол САНАА.
Тываның автомобиль орук-тарынын каттыжышынын даргазы.

ТАРАА ТУРДА ТОДУУ ТЫВА

Хары сөс бээрин диледим

(Төвчүү, Эгези № 6 «Шылар»)

2. ХОЙЛУУ КИЖИ КААС

Көдө аял-агыны күрүпө-лөн бийик башкарылганына, оок доу күтүлгөсүнө чагыр-тук тургасун, саймарал че-пин алган оорук делегей кы-рынга турбаан. Соңгу Корей, Кыдатта күрүпө тергилеги бар-даа болса, акымдын тур-гузуу, иштик системасы мур-накчы чүүдөдөн, аргалары ажылап болуу, ССРЭ-ге кол-жоткошконго өзгөчөлүккө ээ болуу, айрым-даа тарачан амьдыралдык шын туруку бустунга. Хамык-ла чарыба-ларын күрүпө болууга ап, мур-накчы совет акыл-агылар-нын делегей аринга үрдүкү ма-ктап турган үс-лө болбай. Көдө аял-агыны күрүпө-лөнгөдөн катан ушун, уу-жуудалгане шилтигес чүбө болса, эки түншөлгө чөлө-көлбөс бис. Ам-даа көрүп тур-бис, совхозтарын мал-мага-нын саян-түкү маңды-дыр? Байдал чыгуу турда, оода-чадарда арена керээзине шил-тигиле ийикте, арташкы-лыктын орунуга дугурукла-биле хуужудулганы кылган болса, бөгүнгү дег чарыкчыга чорукка көлбөс турган бис.

Араттар хей-лө чорду. Олар-нын чамдыкы аял-агынын шууданын шыдаван, күрүпөдө хей чөдөй ап, болууга акык-тыг эт-сеп салып алыр орун-даны салган болур-дур.

Хуужудулганы хары угда кылдыр кел саана баа кир-бээт мен. Бичангы бижни турган чүүдөдөгө хуужуду-ла гага деген чылдарда ТАР Чазанга турган дугурукланы ажылаарын сүмөлзөн мен. Бичангы араттар чогуу боттары амьдыралдыга ажы-бас турган болур эвесче. Саан ийиктеги, чангыс шаң-даа болса, тараа шөлүгү, алгы-көштү этээш, идиң-хеп да-рап келин чоран-дыр. Демок-раттар-биле парткраттар аразында месилдешкен, ыч-чангы байдалга көндү соо-ра алгач чорукан болур ийин. Демократтар турган, ТАР үзөндө тыва араттар хостуг, тодуг-догаа чурттан

чоран чүбө даяр. Олар нияти дивалация дугайын бодалыр гур эвестер. Эскелери тургаш, Тыва кедергей ко-жундай курт турган, өлүп-хорарынын кырында турда, Октябрь революзу тынын ан-ган дээш амин эртинтер-лер, Сарымдыг кижилер бо-йи бодалын ужу-кыдын алгаш, шыны сөгээр ийик. Бичангы Тыванын экономика-зынч кол адыры көдөз акыл-агы бош, үкөн чыл-дарда тургузуу алганы кол-жоттары тараткан, малды, черип араттарга хуужула кылдыр шилтигеш, бүдүрүп продукцияны күрүпөгө албай садар план берип каар тур-ган. Бичангы араттар хуужу-ла малды харысалга чогу-биле чок кылып каарга, олар-га көзөмө херээ ошар тур-ган. Эки-лө хемчегер деп билдир мен.

Мурнууда чүүдүмгө совхоз-тар удурутууларын бакта-арына өйлөшкөн олурупуту-усу дилим. Бича дээмин үндөшүнгө эвесче. Тывалар шаандан тура боттарынын чачылдаан аял-агынын дарга-ларын аксын кадарар, шынтынын күссөдөр дээш уттуу алган. Аял-агыны чору-дарынын тыва технологича хадгынан. Алгы-көш этээр, дук салыр кижилер көнүс ховорган. Ажыдын бергези көчүрүт. Бир эвс хой, ошкү кезин тыва арга-биле этээш, дубленка дээр тон даараш алыр болса, оок өртзө тергин уууг. Эттин шынары баа тулган. Совхозтарда, араттар-да, хуу кижилерде хой дугу үрелин чылды берген. Чазак кажан хемчегер алмыр, дук ат болду деп кижилер айты-рыгы салып турар. Боттары-ныс хадгынан эрги дуржу-ланы катан өөрөмсө болду-русса, Чазак чуну канчапта-рыл? Бисте хамаанчк, Рос-сияда бозин эки шынарды, чинге-парын дук чачы-дыр-биле ажылаткымайн үрелин чыдарын билдир бис. Байдал мындыг турда, Курбусту хаан-дай бозин ачы-дуза дилең ажеди чок. Чүгө боттарыныс хөдөжин көрөзүн, ол дугайын баа катан демделедим.

Хала баарыга, хойнуу са-рыг өдөнүн кырынга төк көзү дүжүп, төртүтүдүм. Би-лин өзүмгө-лө идиң-хемин мал көжи, дугу. Алгыны эңине кыр этээш, тон да-рап каарга, чылгыч, чараш. Дүктү көвөт деп кылдыр са-нааштаан, өнөк, ук даараш келин чордуус. Бичиң чоран чыдарынын сактын ор меп. Тыва тонум, чарашыр да-рап идиңгө төк-тостун чык-кыдыр өлпү турар соонуга чыдарында дивс, харин-даа сергек чоран-дыр мен.

Кижилер бо хунде салыг саарылгазын болууга акыктыг боттарынын болуп турар. Ол тын, Мал-маган продукци-адын чиг өйдөлөн кылган идиң-хептин ажыла аар, оок садыглажылаам чик, чүгү-гү эвс. Бичан-ла ууук конча-сүргөн херээ чүл? Үрелин чыдар дүктү кажан болбаа-зынч бээрин Президенттин маанайн, боттары болбаа-зынч кылса.

Бо талазы-биле араттарга сүмөс бар. Бир-тээ силерин ажыла башкарылган совет аял-агылардан мурун олар-дур болганда, дүктү, көштү болбаа-зынч боттары, нарга ап көрүңөр. Шугузу-га үлөгөр болуун. Хой дугу савааштааш аам агити техн-ка кужу-биле дыраан (бо та-варылдага ылан чуур), киде-сти кылмы, бажынарга ча-дар ширтектерден яны-буру ө-лүг чун-биле сырп кылмын. Чүга кидистен ойуп алган, уууг, биче уктан даараан, чоңа садыглаза. Алгыны ок-тантар болгай бис. Ону эт-тээ негей, ой тоншардан даараан, чоңа садыглаза чөрлө ажык үнү келер. Саян артыче сөөртүрү албай эвс-кө болгай, чоңуштун амьды-ралы бар. Бир эвс араттар бо акымдын шуудайы бээр болса, хууда кижилер баа бо ажыдыныс дүргөн кирп-терлер. «Хойлук кижиле ка-зек диктир. Бичаарга «Инекти-кижи тодуг» деп тываларын кедергей ханп уткамын чу-гаазына догааштырынын херээ чүл. Идиң-хепти ботта-рыныс даарап кедер, сүт-

саанын боттарыныс эвбөкш. Көдөз азырадыр ужурулук бис. Улуг ажык-кончаа чедип адыр соруга салбайн, көдө-дө өрөгө бургуу ийден эвээш эвс инек саап, ааржыны, чекпекти, саркагын бүдүрүң. Мону харын-даа тус черниң чагырга черлерин албадал шынчыныче кирзе, кем бар бө? Бо таварылдага албада-ры, чагыраы харын акыктыг кылган. Анык-өскөн коргун-чуг апарды, кежээлдере ку-дучуга кылгангаары зам-дыкта айымдыг болу берди, оор-суук көүдөдү диктир, кол-дууна чарботтар-дыр бис. Бир эвс кижилерини эктиге кедер хөви четир, харын тодуг болса, оорлашкын, үн-дө аажы-чанд-ла уттуңдур. Ажы-төл кара чакыдан чай чок ажылта туттуруу олар-дур болса, чараш эвс аажы-ча-чө күзели турбас алаар.

Черинч беримчез-биле амь-дыраар, чон нога-чимисти албан тарып алаар. Оон кыш-чай чок чыр чөми үрелбес кылдыр болбаа-зынч, үкө-дөз. Чизээ, орус чон оторо-дан алган продукцияны-биле амьдыраар, Тываларын хой чурууу, ылангы көдөзлө хей өг-бүлөлөр бо акымла ам-даа өөрөмсө. Огродо-рында погаа, чекетери са-лашпайы турар, оон орунга чашпан-бок үнгөн. Алыс угу-дан кылбаан ажыла ижи-нишин бөлөн көлбөс деп чүбө ол ышканык. Бичан

көрдө, көдөз тываларга ма-деган азырадыр албай хо-рек кылдыр күссөдөр үндө-лөшкөн хойлууд-даа ухаларуу алаа чүд. Чагырыкчыларын акымдын ол хойлуудуң кү-ссөдөзин барымдаалан үнел-эри чугула. Чүгө дээрге амь-дыралыктын кол дөзү ыш-какыл.

Совхозтарын шугузуу чок кылган каары баа шын өскө-лө ийлаан. Улуг хоорай чо-гулда совхозтар диктир. Олар хоорай чогулга дагаа эдлин, дагаа чуургаан, сүтү, ээтин бүдүрүп берип турар. Хоо-раинын үлөштүр бүдүрүлгезин-де дилинч турар болганда, оларынч акыл-агы баа үлө-герин, өскөлөрдөн дээр болу-ру чугаажок. Олар артын калыр журутат. Оон башка хоорай чогу баа улуг бергө-дөшкөгө таварык.

Чүүдүмү моон-биле доозар апардым. Артык чугаа-соот үндүрөй, балдыраар чан-дан уштунуң, өскөнин сүмө-сүн, сөзүн дыңап өөрүрүн бөгүн акыктыг бээр. Мурак-сык араттарынч акыл-агы-биле тангыжы, эрги чачылдан уштунуң чадан оларар совет акыл-агыларга баа удавас аалчы болуп чөдө бээр мен. Юриалест хүлээгел мен иана олуртпас. Ат-алдар-да сүрбээң, көдөз акыл-агынын экономиказын соонугуң, ону кааран-биле көрүп чоран болгаш, чугаа-соотка киржи бээрим журуу ол.

Тараа турда, Тыва чурту тодуг-догаа. Эдуард ДОНГАК.

«МИЛЛИОННАР КАЙЫН УНУП ТУРАРЫЛ?»

Эрткен чылдың декабрь 21-иниң хунюде үгөв 214 дугаарыг «Шы» солуга Эрзиден бижикчи Алек-сандр Таванын «Миллионнар кайын унуп турарыл?» деп эгелег чүгүп парлаттыган. Ол чүгөгө хамаарыштыр со-луга харыс сөс албайн баар аргам чок болду. Александр Тава мени ында боудун тө-релинч төртүтүңен хүпүң-гө кожуун бюджетини акша-зынчдан бөлөк берген деп шын эвс чүгүдү бижээң. Бо талазы-биле хоумдалымын иле-редип, боудун ылан-ла шын билди албай чүдүлгөдөн улус-тук дидир-дидир дамчыар чугаазындан ону бижип, киж-и ала баксыралды, бужар-таткан А. Таванын бижээң ол чүгүдү буруу шалтман.

Шынап-ла, ол айтырыгы чоңа чедер, соонугадыр дээң күздөй турган кижя болса, кожуун чагырааның сак кидээңге чедип келгеш, эки толарадып ап, билдирмес чүүдөдө кирүп, билал алган, чоңа шын чүдүдү бижип, дыңшадур журулук турган. Пландан дашкаар чарыгалдар кылды турган акшаныс дээрге эрткен чыл-да кожуун бюджетиниң план-дан дашкаар артышыктын-дыр. Кандың-даа ажылта акыл-агадан кижиниң акымды, кызып акылдаарга, үр-түңелдиг болур болгай. Бистин кожуун 1993 чылда акымдыс түңелди-биле элээң каш миллион рубль пландан дашкаар артыш-кыныг болган бис.

Кожууууус эрги даргазы 1993 чылдың декабрь айда халашкан. Ол акшаны ко-жууп чагыраанын чаа дар-газы, кожуун чагыраанын коллегиязы тускай доктаал-ды хүлээп ап, чарыдаан бис. Ону кол нуруузда социал-культура албай черериниң планшатынчаан чарыгал-дарын дугаарыга ажы-лаан. Оон артынан чары-рыда, ТР-ниң «Тус чер бот-башкарылганын дугайын» «Идиң-хепти» хойлуудунда тус чер бюджетиниң күссөдөзиниң дугайында дурмуун иеңе-дөш хажытпаан бис.

Эрткен үслерде сан-хө чарыгаларынын саавыры конугу шынгаш болгаш бю-рократыг турганга чаякты эвс. Шаң ыдыг шынгаш чурумга пат-ла чачыгың, өрөңин калган удузга үс-түңде айткан Хойлууда үс-тү чер бюджетини күссөдө-зиниң талазы-биле тус чер чарыгаларынын даргалары-ны эргелерин аякка кал-бартып кааны чоңа конуг

шын эвс ышкаш кылдыр сакылдар. Оон калдыда, чоңуң төлээлекчилери ам-даа соңгуттумаан, төлээлек-чилер хурады ажылдавын турар болгаш бюджет кү-ссөдөзин хойлуу саугаар илеткээр болгаш бадыладып алдыр ортан чок. Бичалзак бостин чарып турган чары-галдарыныс Чазак чөри болгаш Сан-хө яаманы шын эвс деп санаваан, квартал сааныда отчет кирши турар болгай.

РФ-тиң Президентизиниң 1992 чылдың декабрь 10-да 1278 дугаарыг чуртталга бажыны садып азы тууду алдыр дээш хамааттыларга өг-илдиге чок чөдөй бээр дуга-йында Чардын үңгө болуу. Ук Чарлык сүмөлчөк утка-лыг, чүгө дөвө оюу боттады-рыныга акши көрдүмзөң. ында айтканы болса, ар-тышкыдыг акшаның бугу-рүлгө черлери, албай чөдө-ри, организациалар болгаш тус чер чарыгалары оажак эргежок чүдүлгө, херек хама-аттылар оажак тууду азы садып алдыры-биле эгилгес чөдөлин берип болур деп идиңде оажың. Кожуун чагы-рааны айна үндөшлөш, эвээң чак эңчилерге, ошылкаарга, кожуун чагыраанынч акыл-агадыларынга субсидияны бергенинс шын. Моон мурунда ыдыг маңалыг оивадал тургустунган турган эвс, ычачанш бажын алган хамааттылар-оже кады дык өөрүң турдум. Бо чылын пландан дашкаар артышкын арта, эвээш хуужу чөдөлин чоңа бөзүн шаланып, болди турар мен. Ол талазы-биле дурмуң оивадалын алдыр дөш ону акылдан кылгаш, төлөвилдиг кожуун чагыра-зында кирши каан мен.

Кижиян акымды, ол дөш кызып чорурун шын үлө-лөп билбес, кижя нүгүдөн биж-ни турар А. Таванын-даа чөдө-чүңин.

Мен бо кожуунга 1965 чылда сак кидээңге аял-а-гадыр-биле келген мен. Бич-ангы Эрзи кожуунун өбдө-көдөш чөдөлинч 880 муң рубль турган чүбө. Эрзи суу-ам бо турар суурдан ычан-уш катан биче турган. 1994 чылда бюджетинс хемчө-ли 8,5 миллиард рубль чөдө бер-ди.

Бо-ла 29 чыл ажылдаан кожуунун саймаралыгы болгаш чоңуң чагай чоруну-га эвээш-биле-чөдө бол, үдүм ну кириштирин келген мен. Ону ичинчар саап-лаа чорур мен, чүгө дөш, сан-хө, акша-көпөк камгалан албаска, туудуг-суур хожжүвөс, амьды-

рал чогуучалыг чогувас бол-ган.

Эрткен чылдын июль 7-де үңгөң 87 дугаарыг «Шы» солуга Сут-Хол кожуунун Кызыл-Тайга сумуунуң Ала-чурттуң Улуг дайымаанын каржыкчы Ондар Кыстаа Каракым оглунуң 75 харла-зынча тураскааткан «Кым-даа чүү-даа уттуңдурбаан» деп байырыл июль 2-нин хүпүң-гө болуп эртерин дыңшаткан чарал үңгөн. Анаа киржири-биле бостин кожуудан фрон-туучулары, мөгө В. Сынааны, спортчу команда инкээрин чалаан турган. Июль 2-де бостин кожуунуң наамызы Тере-Хөлгө болуп эрктен. Бич-ангы В. Сынаа кожуун чагы-раанын оралкычынага айылды берген болгаш, ол чалагаже чорун шылавын барган, спортчулар баа наа-дымга киржири ашгар, фрон-туучуларын бирээң ычач аарып турган, а бирээң ко-дөзө мрак чөре турганынч, анаа сөс четтинмени барган, шак мындыг байдалдан Сүт-Хол кожуунче олар чоруп шылавын барган. Кожуун чагыраанынч коллегиязы доктаал хүлээп алгаш, Сүт-Хөлгө мени сургакчылаш-кан. Бо байырылда өскө юби-лейлерге, байырылдага кир-жи турганынс ышкаш кир-иштиныс. Бичан он алта-лы — өскө байырылларга акша салып, дуза калды, өскө-лөк тысып турган болса, ма-наа мындыг эвс болду. Кандың-даа акша салып, белек тысып турар кижя чок бол-ду. Байырылды эртерип турар улус эвээш эвс чымыл-ган чоңу, фронтуучуларын хүндүлөп, ашкырып-чөмгө-рип, оивадал-хогөдөш эртериди-лер. Тылээң мөгөни шары-биле, эрткен алтын эвээң аят-биле, спортчу оюнарның тылекчилерин ирт, серге, хой-биле тус-туста шашпаан.

Эрзи кожуун чагырамы акша тускайлааш мени ко-жуунун төлөзү кылдыр чорутканын чугааварымга, шылдыраа заргалдавынч спон-сорлан эртерип мезээ дааскан мындыг. Чөдө-Хөлгө оиваан шылдыраачылары аш-карып-чөмгөрип, сүксүн-сүгүт-төй хандарын хүлээш, түң-нелдиге шашалдар тываска-нын шын.

А. Таваны баштайгы ула-да сөгөндөрүм. Моон сон-таар кижилер алдыга мөгө чүүдөр бижир болса, РФФСР-нин көзөмө дурму-нуң 130, 131, 175 чүүлдерин дүүштүр харылаар анаар.

Чечек ДУТЕР. Эрзи кожуун чагырамынч сак кидээңге эргелекчиңиз.

ДАЛАШКАН КҮСКЕ СҮТКЕ ДҮЖЕР

(Төвчүү, Эгези 1-ги армя-ды)

нын кызымын ижи ка-паң каар.

Чүү-даа чүбө ой-хөмчө-лө-дүг, кызыгарың, сан-түң-чүг болур. Халас чымын ө-ектерге салын, дузаан-ла, өрөлдүрүп-кырың-ла, ооролды-ла, соп чиндө турар бөдөр, мал-маган-даа болса, төңөр. Ажыл төлөвирин ай-айн-биле, чыл-чылмы-биле төлөвир турар болса, кижилеринч идегед, бузурей-даа чидер, чегели-даа төңдү. Шылдык чорудуу кызыгарыңа чөд-дүн кези болуу. Ору, Шынык төдээр хуусалдык, үзөңшөң карманы-даа — дүбүгү, чурттуң байлаа-даа хөмчөлдиг, дай-тымы чурттар-даа боттары-га акым бербес дузаламчы-чы халаска сүмөс.

Ажы-биле чугаалаарга, сөөлү каш он чылдарда кол-хөз, совхозтарын чөдө-даа катан өдө организаастаан. Чө-дө-лаа шенелдериңи баш-кыңдыр, эртемдес бис дээр кижилер кылгылаан болур ийин. Оон эки түңшөдөр үң-гөн бө ычаш? «Шелдер хаавы кукуруза»-даа турду-ла. «Кудумчу хулганары»-ешкүлери. «Оорлар көлгө-дө» — чылгы малды колдуу чок кылдыр «колбасат» ду-залапкан. Чалас кылгаш-кы-жың, мал каларын баа шаң болган бис. Илзы-буру ук-сааның хойларын өстүрүн келгенинс түңшөлдө Ты-вада бар хойларын ол-бо уксааның хойлары деп то-дударды бөзүн берге апар-ган.

Тоо-былдаргай чоран эрги тыва араттар. МЧАӨ-лөр кылдыр, оок соонда колхоз-тур кылдыр каттышкан, кан-дыг-даа техника дузаам чөк-та, күрүңдөш кандыг-даа чөдө айрылган, кандыг-даа тө-дөвир иегейи тургаш, чүгө-дө боттарынын, аял-тодунуң келпү үзүн болуп, конугу-дууг суурларын, школарын, эшмелдериңи халас ту-дуп катгылавынч, хей эки уксааның мадың белиң ду-жартыг тарааны өстүрүп чо-рарыны кым магалаван боор.

Чоорту коллективтик аял-а-гылар колдуулаа совхоз-таргайе шилчин. Бүгү-лө аял-а-гыг чорудулаа күрүпө ду-заламчы-биле боттапын эге-дөз соонда кижилер чангыс-даа халас чүбө кылбас, хар-ын-даа күрүңгө азырадыр

кылдыр чаңчыга берген, ол дузаламчы апарган чок ышкаш бизилер төвчүгөн болуу. Көдөз шилчирлиңи бүдүргөн про-дукцияны баа-лаа бижик план саугаар халас чымын өрөктер-биле күрүңгө ду-заламчыны турган. Бичан бүгү кижилер күрүңгө дөш аял-агадыр, а күрүңгө боуду-нүң чоңун берге үслерде каңбайн чоран, өңчү кол-дууда күрүңгөни турган болуудай.

А ам чүү боуду турары? Экономиказын реформалар гө-дөз соонда 2-3 чыл эртен-дө Тыванын коллективтик аял-агыларды шынар, ор-тумак, коншак (банкрот) акыл-агылар деп үс бө-дүлгө чарыдапын турар. Ам бө хүнерде өңчүңүң кандыг хөвирин шилин аларын, моон сонгаар канчаар амь-дырап-чурттаарын көдөз аял-агыг коллективтери боттарынын ишти хуралда-рынга чугаалажың, шилтир-лөп турар.

Эде организаасташкыны чорударда кол-ла чүбө — кө-дөз акыл-агыг бүдүргөз-ниң юридиктиг алып солуп, эде алап аары эвс, а боуду-нүң херөгөдөш болгаш өскө-р садып-сайгарыныга чөдөр хей малды, тарааны өстүрүңи болган өскө-да ө-лүрүкчанын бүдүрүң, ыч-чанган сан-хө-биле болуп хандарын шыаар аял-а-гылар амьдырал шылды-рын чурттага көргүлүп ту-рар.

Эде организаасташкыны, бичан таламында, дүргөн чө-рүтпаны дээр, Чүгө дээр-ге сайларга чорукту аял-а-гыдан алгаш, совхозтарынч өлүк-хөргөңинч оорлар, дай-нылаар чорук көтөрдү. Өй-чүңү камгалаан артыгары — он чугула айтырар.

Ити таламында, бо аял-а-гыга дык далам, чил шил-тирлер хүлээп алаам-биле, харысалгалыг, бодамчалыг турмушту элээр ужурулук бис.

Бо чүүдүн түңшөлдө Россиянын-даа, Тыванын-даа Чазангы көдөз аял-а-гы-нын салым-тодун ийгелери-биле, экижилери-биле тускай доктаалдарын, хойлуудар тө-лөвирлерин бөлөктеп тур-арын көдөз ишчилер өлпөн, идегелин чилдирбейн күзө-р-дир мен.

Болат-оо СААЯ. («Шының» тускай көрр.)

200 ажылчын бир-бир кыл-дыр үлөжин алган, өвөш чиндө алыр ийлаан. Оок соонда хей кижилеринч, хей аял-тодун салым-чолу кан-дыг болуру?

Арат (тарачын) аял-а-гыларынштын эки тала-лары хей дээринге кым-даа маргышпас. Бичалза-даа араттарын, тараачынар-нын аразында кандыг-даа ки-дилер бар. Колхоз, совхоз-тарынч кышталарын бузуу, үрөгөдөр, оорлар, тараа аял-а-гыларынч үзөшлө аял-а-гыларынч арагага суну-дууг хомбайнерлерин ижи-ртин кожуунуң чагырыкчы-лары, аял-а-гыг удуруткы-лары, тускай эртемчилерин чугаалажың турары үзөш-ти чок эвс боор.

Сандаран турар аял-а-гыларын ам катан бүт кырынга тургузары дык-ла берге болур. Бичалза-даа чоңу дээш ажылдаар аң сөк-кыдыг удуруткуну, тускай эртемчилерин шилин тур-гөскаан, тус черин чоңу чангыс деминг болур болса, ам-даа орай эвс деп болур. Оок-биле кады бүдүрүлгө-дөрт кирришес, чүгө мөдөз, информацияны чыр, акша, чө-дө, техника үзөлгөзүңдө иди-ады кызыгарыңагың турар, көдөз аял-а-гыгай-га тураларын аял-а-гыларынч аял-а-гыларынч Чазак көрө эки деп бодалар мен.

Эде организаасташкыны, бичан таламында, дүргөн чө-рүтпаны дээр, Чүгө дээр-ге сайларга чорукту аял-а-гыдан алгаш, совхозтарынч өлүк-хөргөңинч оорлар, дай-нылаар чорук көтөрдү. Өй-чүңү камгалаан артыгары — он чугула айтырар.

Ити таламында, бо аял-а-гыга дык далам, чил шил-тирлер хүлээп алаам-биле, харысалгалыг, бодамчалыг турмушту элээр ужурулук бис.

Бо чүүдүн түңшөлдө Россиянын-даа, Тыванын-даа Чазангы көдөз аял-а-гы-нын салым-тодун ийгелери-биле, экижилери-биле тускай доктаалдарын, хойлуудар тө-лөвирлерин бөлөктеп тур-арын көдөз ишчилер өлпөн, идегелин чилдирбейн күзө-р-дир мен.

Болат-оо СААЯ. («Шының» тускай көрр.)

ЧОГААЛЧЫГА МУЗЕЙ-БУЛУҢ

Бистин чангыс чер-чуртту-руу чогаалчы Александр Дар-жыг чокчаа чөдөз сууру Булуң-Терекке чараш, шко-лага өөрөңкчилер, банкы-лар-биле соода жууражыла-ныктыг кылган. Өөрөңкчилер чогаалчынын номинары, чогаалдарыга тускай хана соонунарын, делегелерин кылды, ылангы чогаалчы-нын бичиң школыга чораш чылдарында тугтырган чур-тарынч дугайында со-луга чугаалар оон-моон хай-гаар тыптын көзп турганы бир язам болуп турган.

Чогаалчы-биле ужуражылга сөөдөлөш школанын дуржу-далыг тыва дыл башкылары Н. Т. Эртия, Н. К. Лоспан,

кожуунун тыва дыл болгаш төрөң чогаал каттыжыкчы-нын удуруткуну М. М. Кара-Сал баа Чаа-Хөд шко-лазын улуг башкыны С. М. Суван Александр Алек-сандровичин чогаалчыны-га акым кичээлдерин эртер-ген. Ук кичээлдерин сай-гарылазын чогаалчы-биле кылганы бир тускай бол-гашы демделгөвөс арга чок.

Ужуражылга-кежээнин түң-шөлдө Булуң-Терек шко-лазын музейине А. А. Даржыга тураскааткан бу-луңга аялдын, чогаалчынын номинарын, суй-белетерин делген салган.

Оур ДАРЖАЙ.

КАИ экраны

АРАГАНЫҢ КАРА ХАЙЫ

Устүңдө буруулу кижя-лерге хамаарыштыр кезе-лек херези оттурган, исте-гелери чорудуу турар. Моон мурунда ойдаал чүгөр, эки көм-хөрок үлөдөшкөнү бот-болган. Бичан херектер хей нуруузуна өг-бүлөсүнө ар-дыр ишкеш, эңрик алгыш-кырыштын түңшөлдө бо-луу турар дээрин катан ба-лаа демделгөвөшпаан, чамдык чижектерге көргүзгөргө мын-дыг.

Чаа чыл уткуп, арагаша эвэрээнинч түңшөлдө Ба-рыны-Хемчиң кожуунун Шекпээр суурга аянык оол-дар чоңушкан, бир эжиниң бөдүңчө бижектөз болган, хей хай төңүлдөшкөн анык келген. Буруулуларынч илереткеш, туткан. Болган бижектер истегелин чорудуу турар. Шекпээр суурдан, Ак-Довурак хо

Чес-Булуң там уулуңа чай-булуң аялдар да хей. Дал-дууш уош. Ияг хуше малаган калбек шыга, сугда барган. Хем суудуа эжелеп алы-тодун хоптаала алды-сарыг онуг бир алыр күш-туң алыгы кулак уюк. Чырык чер кырында аа кушка ажы-тоду дег хайыралыг чүе кайда бооруд аан. Чаг-тын-чапназы чаа-ла четкин орав чагычары чараш күш оодлары авазың дувуруң үнүңдөи асымзиреп, оод чагычте сырлаган.

Алакыларын ачып калган аккыр килес өг, от митанын оң таланында тааа мыйн орунда маш кат кылдыр салган эйек кырында аарыг ава чыккан. Күжүр тем ил-лес човулаңдан арааш дыка-ла үр апарган, арыш безип чугалаң, хадчы тозу дег агарып калган. Курган, қала берген эриниерин чылаң, шала туңук үн-биле:

— Уруум, Алдың-Хува, бөөр келем — деп кыйтырган.

— Аа, ааың-дөш, уруу чыңте-тараалыг дөшү тууду алган кырип келген.

— Хемде алыр күштүң алгымын аа, уруум — дөш, ковайың одулар дөш авашимченон. Уруу оон олу-рарыга дузалатың, оорга-эңгита чаа этгөөн хураган кентерин сырттай салгылаң. Ава багыттай чугааңың уламчылан. — Хоокүй ава күштүң чүдөн коргун, дуву-рен турары ол чор, уруум? — Алдың-Хува эңикче көргөш, дувурексен харычлаан: — Ой-ой! Калдыр дээр өпнивис сугда өштүң тур ышкыңал. Оон оодлары хоптааң турар күш-тур.

— Кочугу кулуруң оңок-пайың ала-деп ава урууң айбылаң. — Бөөр кыйгырып өңкөңгөн, дөшөте баглан каар сен бе, уруум? — Алдың-Хува тавакка түп-чүңү куулаң алган, хемсе өңкө миды кыгырып кы-лаштаган. Ээрин ырактан ко-руң каан, үтүктүң маншап келген. Хоптак оңойлай чуушкунду ижиң турар ара-

ШУЛУК ЧАЯЛГАЗЫ

Сылдыс шолбан ала дөрдөн Сымраалың өскөрүңө, Сымраалың ыдынаалдыр Чадаганнап ырап олур.

Чуртталганы агымдан Шүүреттиер отту сөстөн Чурумалдар сылдыстайып Шүдүк ыра чалаттынар.

Чечек үчүн не черден Секкеридир тыгарыңса, Иштин-хөңдүң дакыжааның Игилдештиң көөмөйлөп ор.

Шүдүк ыра ойнап болбас Сүезиниң күзөл чөзө, Шүдүк ыра оорлап сатпас Сүдө-чалаң чүдә олу.

Алексей АРАПЧОР.

ЧАА ШИРБИНИШ

Басня

Эңелдиз четкен-даа бод, Эргн ширбинш бажы-биле Хирин, бокту доодурбайн, Хире-шаанге шырбан турган.

Назы-хари дөгөн, кыраан Шагаланын эди чор дөш, Чаа ширбинш соңургаалар Бынар үндүр шываданың.

Кедергей чаа чараш ширбинш Келген соонда чүгө сыялаар, Кум, сайан чашкынаалдыр Куу доураан эже берген.

Бок, сүрээ-даа өстөп, хадаан

Чөкөк үчүн не черден Секкеридир тыгарыңса, Иштин-хөңдүң дакыжааның Игилдештиң көөмөйлөп ор.

Шүдүк ыра ойнап болбас Сүезиниң күзөл чөзө, Шүдүк ыра оорлап сатпас Сүдө-чалаң чүдә олу.

Алексей АРАПЧОР.

Чөкөк үчүн не черден Секкеридир тыгарыңса, Иштин-хөңдүң дакыжааның Игилдештиң көөмөйлөп ор.

Шүдүк ыра ойнап болбас Сүезиниң күзөл чөзө, Шүдүк ыра оорлап сатпас Сүдө-чалаң чүдә олу.

Алексей АРАПЧОР.

«ИЕНИЦ КАРГЫЖЫ»

Эртеден Зоя Кыргызчн чоокку уеде орус-тыва дыдарга уер деп турар номунан «Каргыжы» кызма ушта бизээн, «Шынып» номчукуларыңа соңургааттым.

Халаң, халаң, а халаң! Кара терим, дыңца. Көк дээрим, көр. Ал-боттун, ажы-төлүмнүн Акыс-боксо болган Кара чыңис илээмин Ханың холдуг оор алды. Халаң, халаң, а халаң! Кара терим, көк дээрим! Ооруу олуруңду аарт, Чылаңыңа чытырамың аарт! Кара саныңгы, Ханың астың оор! Кара чөргө хөмдүрүң, Калбак дашка бастырамың! Халактаан карыкым, Ханың ооруу хилдиктект!

Алгырып, кышкырып чыда, Амы-тыннандан чарылаң! Ажы-тодун, алган калайың! Аза-чөгөр алаңың! Кара саныңгы, Ханың астың оор Эзениңе ылдыгыңың, Эңтике харып өздүң. Докчаң дүжүп, доураак Ооба дара саныңгы, Күстүңе дүжүп, хуң чылтааңың! Кара саныңгы, Ханың астың оор! Алган калайыңаң, Ажы-төлүңдөн чарып, Тос калт доураак алаа, Чеди калт чер ишти кыр!

Куулар ОРГУ.

ЭМЧИЛЕРНИЦ ШУЛУК КЫДЫРАЖЫДАН

АВАМНЫЦ ӨӨ

Авамга, думдаларыма

Дирит чоруур кичи черде мидың терле Диленич дег, чорук кылып алтыңгыңар. Аылдакың чогуң булар, буттес-даа бол, Амдырдак бисти илтилар ылдалтар... Менди-чагай турунар деп чагың кааштын Мен-даа база ээниң тең, алтыңгыңаң, Эскең өмнүң ак-көк жык буруйайың, Өзүм-баарым хаара түдүп чыдың калды, Менги-донтуң калыр арттар, дайың хемпер Мени дозуп шыдаас деп диттикчес мен. Будалтактың, эңде оштаан оруктардаң

Бурган башкы чайладың-ла чорун дээр мен, Амдырдак бижиттимэон дурмуңуңа Анаа удуз белен чоруур харыясыс чок, Чүгө харың өскөң өмүңүң сыйырып калп Чүдүл-сүзүң арып бооруң күзээр ийик мен, Ийе, харың, Чорук чогууң, тогувас бол, Не черже эглип кээрин четтикчес мен, Эскең өмүңүң ак-көк жык козүгөдөк, Өөңейлир илгый бээрим чадавас боор...

Октябрь ТУН-ООЛ. 1994 чыл. Улуг-Хем кожуун.

Каткы бажы каткан эвес

БАЛАЛЫГ БАШТАК

Бөмбүрээккө мөңгө назын турар эвес, хоокүйүң аяды-нын бажы, зоокта чаа хөй берген. Чыңгыше адың еңык кылдыр адан калчар, Кы-майовна деп ойдуң каайн. Дендиң баштак угбай чо-рраң дээр чүе. Баштак кичи черде мидың, хөлдүң, аңдыкта оң балчымазың-га боду база билчакың, де-шией бээр таварылгалар турар. Ам оң чамдык укурал-арың номчукуңа соңур-гадың көрөйң. Каткы бажы каткан эвес...

Партия райкомунуң секре-тары Сүтүг-оолдуң ала-дар кылганыга хамаарыш-турган чүе-дир. Райком се-кретарың чурум алааның чоумуңисин апарат ажал-дыкыңды өөрү изиң-аяг-шүтүмчүлөп турган. Чугаа-лантайың бар чыккан. Бир-ин секретарь туруң келеш: — Эштор, коммунисттер, эм кылда сөс барыл? — дөш, оудураңыңары эрий көргөн. Улус араалыңдап Дугу-роол хол көлдүң. Дарга сөс бээрин чоңузээрэң.

— Бо чамыңда олурар Кымыловна кичи орта олу-рчөс чүе-дир. Ашак-кадай болууңу, эч, чоруулу дөш

оолуруп берди, канчаарал? — деп айттырған.

— Бо чүү бөлдү? — деп, бирги секретарь шуут кайтан калган. — Мында вишк-кадай дуаңында чугаа болбайн ту-рар чүе-дир. Ол дээрге бир-дуарың хууза керээр-дир. Сүтүг-оол дуаңыңаң чү-гаалдыкың тур ышкыңал бис.

Одурганнар «чир-шоңа» дүшкөн. Алдак кылган ком-мунисте кавдың-даа хөмчөг-хүлээтээр. Одурганнар кат-кыдан баарын түдүп, үнө халың чорупкан дээр чүе.

Кызыл хоорайдан сайты-гар Чөвүлдиңин инструктору Николай дээр орус атыг-тыр дага Чаалаңага сургак-чылап кезип-тир. Кожуун ча-гырсазы ол даргага орук баш-таары-биле амдың Кымыл-овнанын кожул берген.

Машинадыг м-чың ал-дар кезип чорупканнар. Төп-төн келген дарга сөске тыртым эвес, харың аажок чазык хөлдүг-баштак кичи бооп-тур. Амдың Кымыл-овна чата таарыкы аажок, ыңчанган орук дургаар чу-таа үсейин чороранар.

Чайы шал магалыг-ла, азычым, бөжа-хойткан-даа элбек, хырың бажысы-биле

чоотлап чораштыңар. Сөөдү-редир бир малың алага кире дүшкөн, сүт шымеэин көзү өңнөөн. Ний дарга эзэин динчылы аңкалар, кожуун төүчүе дедир эви чанын ооранар. Орук ара-амды Кымыловна угбай олурган:

— Дарга ажалдаар че-рымге сөңүг келдир яа, дарга — деп, хөг үндүрүң, баштаңганан. — Мээң ба-жымга калы дүшкөн, баш «эмени» алың бис чүе.

— Силерниң чалалганың күзедим-биле хүлөп алдым. Дынчалым — дөш, сургакчы эңиг-эңдик хар-рыңдаң, кыс дарганың баш-тапта азың, боду база орук дургаар салба көрөң чоран.

Дарга даш дүшү үеңиле, шынап-ла, сургакчы Кымыл-овнанын кураңгыны моор-дал ледип келген. Хөлдү, башта-лаа хөткөк, А Кымыл-овна девидей-ле берген. Бип-так билбес, бөдалыг дарга-мөң деп шымыранды бо-коу канкан. Сургакчының сурмааны дөстөгөр дээр-эңи эскерген. Шынап-ла, ара-га сазды алганы ол-дур аа. Халаң болган-дыр!

Салайыңа чалааш, боду кожазы өрээңе баргаш ке-

АВА БЕЛЭЭ

Новелла

Улус чокта корга бөөр боор дөш болал-биле чугааның аяның өкөрөгөн:

— Харың калдыг аай чор, уруум. Бо ияңде додуң чу-муд! Чаа хайыдырган шай-ымды аякка кудуң өкөксөм. Ияңге деритир аартаң көрөйң. Ам ошувас хире-дир мөн, харып аштамзыраң, сук-саркай бердим ышкың, уруум, шыдар шам-биле чоотлаңың.

Шылаң-ла, ава шайың үш алаң илтиң улаштың аартаң, ошувас-лаа! Мөөң муруңда коңгус хөжөк, омаың иш-тип илкен доран ошун тур-ган. Аякка чыңте-тараа чы-мыздып бөрүн баа дидөөң. Шай аартаң соонда аваның чактары кызың, ылдааңда сургак хөткөк апарган. Ал-дың-Хувань бодунуң чыныга олургуң алган, оң сарымзак ийи чоон чажың суйбай, чалтаң, аргеделиң, хаваан ошкан, тейиң хандырттың

сеп, алай? — деп, Алдың-Хува кайтан айттырған. — Салгал дамчаан ыдыктыг эт...

— Ийе, салгал дамчаан эт боорда, ава белээ-дир — дөш, ава иңте-тараалыг аякты ап бээрин дидөөң. Ону саржаң-лааш, барык хөй кезиң чыгың, артың урууңа саргыктаан. — Күжүр хөймө-римниң холу чөмөг-ле-дир. Сөөдү катан четтирген ыш-кың.

Ылаң дигең ава чокуй хонуп, чугааның алың дор-ван өскөрткөн.

— Сөөдү катан деп чү-мүд, Ияңге, дарга база чир мөн — деп, чазымкы-таан. — Дөрт кыс, үш олд-дун хөймөргөң аарай!

Ийи кезиң шайлаң, чөм-өгөн, кезек када аажок хө-рөшкөн. Ава боду орудың туруп кылантаң, дашкаар үңгөн. Өг эжинден ырак эвөсте ширк кырыңа сөгө-дөктөн олуруп алган. Алдың-

Ш а г а а - 95

ХАВАН ЧЫЛЫ ЧҮНҮ ОШТАП ТУРАРЫЛ?

Бг чыл эртин, хаваң чыл моордан олур.

Мөөң-биле каш-каш чыл-дар уламчылкан, катан эңит-тин келген национал ба-йырадыкымын ас ул сееда орттиреривис ол. Биле үе иштинде чүү-даа бола, он ийи дүрт амынгарың чыл санаашкың Кусекден Ха-ванга чурар илдик чокка алаң-санап турар апарганы-мыс чугааңың. Ол-даа бет-дир, оон туржук ам келжр ээчелдиг чыл калдыг «ха-лаңка» ооваажырып, калдыг бүдүштүг болуруд, оон өскө-лөрдөн оонагайың, ылдаа-ры чүдөл дөш, өң-чүзүңгө чедир соңурган, ужуру-утка-зыл чортуу билең ая, черде ылчан, шагаавыска чачыңың бар чыдырмыс өөрүңчүг хө-рөк бооп турар.

ЧҮНҮ КҮЗӨӨР БИС

Үңүр орав Хаваң чыдың тыва астроном, тыва чоңуң астрономия (астролябия-лаа) таалаы-биле билигтерияң баштайгы шындыккаң Мик-те Соптаевич Сат «Пити» че-торук» деп номула «кыс, ышн халаның көксүмээр ха-ван чылы» деп тодаркаган. Ол-да ном (ар. 24) көксү-мээр Хаваң чыдының оша-гай шынарын солт-сигениң, уңуш-дүңүттүг, хары чүе, кызык чымык, эки чыдың деп айтканы. А бистер манаш: «Ыңды-ла болдуңа! Ол ха-ван ак оштуң чыла чорууус чогуңгүр, чоюуус чагай-ла болуң» деп, алган-йөрөөң каалам.

Ам кижилерге хамаарыш-тыр «Тываның аныктары-ның» (1994 ч. № 49-50) де-кабрь 27) «Тываның-теңге-ри» көре каантаалы. Ында «Бо чымың турттуңгөн улус дидим, кылган чүдүң ийк кылдыр, дыка дөрт, шийтир-ил, шычың болган турум улус (мында «турум эвес, «ту-руштуг» дөш бок, Ч. Ч), оларда хөй сөс чок, улус-өңкө белен-селеп чооккуданышса, а элдеринес — эң шычың өң-чү бооп артар.» деп тола-раткан. Манаш баа-ла: «Ын-ды-ла болдуңа! Чөп чөмөг-төң, йөрөөл доктааның» деп,

УЛЕГЕР ДОМАКТАР,

Удур артка чажың чап, Чорук-хөзөөң бүдүгүң болур.

Артка-сыпта доктаа, Аяң-гөмөң таң.

Сымраакта эйт чок, Балыкта үп чок.

Алдыр-чырып болава, Алдыс сөөдүң бола. Далай-таңда чалбарып чор. Дат дөт темиз мыла. Эрткен орууң болар чор, Эжиң-өвүң сурган чор. Бустуг чадарга хонуп чор,

Бургалга тейлер чор, Оран-тайдың берген-дир. Оон ийди хоптактама. Оран-тайдаа чорук чораш, Оран кезип өкүрүп чор. Бергениң ап чор, Бергезиң диледе. Калы төрөөң хаң хүндүлө, Соңнай төрөөң дунман хүндүлө. Кудук сууда байлаң чок,

Кургуздайла сөөк чок. Ыңгыржакта дери чок, Ынакшыкта шын чок. Чоңуң мыл чалгактың. Чоңуң өөрүң дуалыг. Эрбениң сас сөглөвө, Эжиң-өвүң чөктөвө. Кижениң айт ыраваас. Көжөө кичи аштавас. Арагаң чөм дивө. Аштаар хырың болан.

Халас кезип болава. Харыдыларың берге-ле. Арагаңе сулупка, Ажы-тодун бөм. Дайнавас чөм сени Талдытыр оштанар. Ийип-киип отуп кээр деп. Ишты-хырың аштаан чылар.

Серен-оол САРЫГЛАР. Чөөн-Хемчик кожуун.

Каткы бажы каткан эвес

БАЛАЛЫГ БАШТАК

Бөмбүрээккө мөңгө назын турар эвес, хоокүйүң аяды-нын бажы, зоокта чаа хөй берген. Чыңгыше адың еңык кылдыр адан калчар, Кы-майовна деп ойдуң каайн. Дендиң баштак угбай чо-рраң дээр чүе. Баштак кичи черде мидың, хөлдүң, аңдыкта оң балчымазың-га боду база билчакың, де-шией бээр таварылгалар турар. Ам оң чамдык укурал-арың номчукуңа соңур-гадың көрөйң. Каткы бажы каткан эвес...

Партия райкомунуң секре-тары Сүтүг-оолдуң ала-дар кылганыга хамаарыш-турган чүе-дир. Райком се-кретарың чурум алааның чоумуңисин апарат ажал-дыкыңды өөрү изиң-аяг-шүтүмчүлөп турган. Чугаа-лантайың бар чыккан. Бир-ин секретарь туруң келеш: — Эштор, коммунисттер, эм кылда сөс барыл? — дөш, оудураңыңары эрий көргөн. Улус араалыңдап Дугу-роол хол көлдүң. Дарга сөс бээрин чоңузээрэң.

— Бо чамыңда олурар Кымыловна кичи орта олу-рчөс чүе-дир. Ашак-кадай болууңу, эч, чоруулу дөш

оолуруп берди, канчаарал? — деп айттырған.

— Бо чүү бөлдү? — деп, бирги секретарь шуут кайтан калган. — Мында вишк-кадай дуаңында чугаа болбайн ту-рар чүе-дир. Ол дээрге бир-дуарың хууза керээр-дир. Сүтүг-оол дуаңыңаң чү-гаалдыкың тур ышкыңал бис.

Одурганнар «чир-шоңа» дүшкөн. Алдак кылган ком-мунисте кавдың-даа хөмчөг-хүлээтээр. Одурганнар кат-кыдан баарын түдүп, үнө халың чорупкан дээр чүе.

Кызыл хоорайдан сайты-гар Чөвүлдиңин инструктору Николай дээр орус атыг-тыр дага Чаалаңага сургак-чылап кезип-тир. Кожуун ча-гырсазы ол даргага орук баш-таары-биле амдың Кымыл-овнанын кожул берген.

Машинадыг м-чың ал-дар кезип чорупканнар. Төп-төн келген дарга сөске тыртым эвес, харың аажок чазык хөлдүг-баштак кичи бооп-тур. Амдың Кымыл-овна чата таарыкы аажок, ыңчанган орук дургаар чу-таа үсейин чороранар.

Чайы шал магалыг-ла, азычым, бөжа-хойткан-даа элбек, хырың бажысы-биле

чоотлап чораштыңар. Сөөдү-редир бир малың алага кире дүшкөн, сүт шымеэин көзү өңнөөн. Ний дарга эзэин динчылы аңкалар, кожуун төүчүе дедир эви чанын ооранар. Орук ара-амды Кымыловна угбай олурган:

— Дарга ажалдаар че-рымге сөңүг келдир яа, дарга — деп, хөг үндүрүң, баштаңганан. — Мээң ба-жымга калы дүшкөн, баш «эмени» алың бис чүе.

— Силерниң чалалганың күзедим-биле хүлөп алдым. Дынчалым — дөш, сургакчы эңиг-эңдик хар-рыңдаң, кыс дарганың баш-тапта азың, боду база орук дургаар салба көрөң чоран.

Дарга даш дүшү үеңиле, шынап-ла, сургакчы Кымыл-овнанын кураңгыны моор-дал ледип келген. Хөлдү, башта-лаа хөткөк, А Кымыл-овна девидей-ле берген. Бип-так билбес, бөдалыг дарга-мөң деп шымыранды бо-коу канкан. Сургакчының сурмааны дөстөгөр дээр-эңи эскерген. Шынап-ла, ара-га сазды алганы ол-дур аа. Халаң болган-дыр!

Салайыңа чалааш, боду кожазы өрээңе баргаш ке-

Чытыгылаан.

— Ыдай чакыг хөймөр Чүмөңгү өскөгөн аары, кыс болган — дөш, ава сала-амдык мөңгүн билзөти ужулгаш, урууңуң салазын-га сузжал. — Аваң хоокүйүңү сөзө эң сөөдүгү ыдыктыг бе-лээ-дир, уруум. Бо дээрге салгал дамчаан эң улуг ыдыктыг кыс кижиниң эди-дир. Бо дээрге мөөң аваның авазы кыргып-авамың бил-ээ-дир. Ол оңу мөөң сөп хире турумада хайыраңаң ту-ле. Мен оңу назым шам-биле эдилдөө-ла калдым, ам бөжөн бөшөг мөң. Ам оңу сен элзеп чор, хөймөр... — Сен билзек чок калчар

Хува дат кайтап, өлдөспөйүн өдөрө кылганга. Баарында Чес-Булуңдуг, артында Кы-зыл-Тайгаге сүзүгелдиг көрүп, чалбаргылаан:

— Оо, бурун Чес-Булуңум, алдың Хемчиң, ыдык таң-дын Кызыл-Тайгам, өршө! Аал-оранымы, мал-маганым-мы, ажы-төдүмүң характап көрүп чорунар.

Калык чоруур шаанда Ал-дың-Хувань муруңга ушка-рыккап, хой каларганда ка-дан-катан ирлаар ынак ыры-мың шала оожум үн-биле су-зүңгү балдырар:

Эртең эрте туруй тейлээр, Эртинелг Кызыл-Тайгам

АВА БЕЛЭЭ

Новелла

Улус чокта корга бөөр боор дөш болал-биле чугааның аяның өкөрөгөн:

— Харың калдыг аай чор, уруум. Бо ияңде додуң чу-муд! Чаа хайыдырган шай-ымды аякка кудуң өкөксөм. Ияңге деритир аартаң көрөйң. Ам ошувас хире-дир мөн, харып аштамзыраң, сук-саркай бердим ышкың, уруум, шыдар шам-биле чоотлаңың.

Шылаң-ла, ава шайың үш алаң илтиң улаштың аартаң, ошувас-лаа! Мөөң муруңда коңгус хөжөк, омаың иш-тип илкен доран ошун тур-ган. Аякка чыңте-тараа чы-мыздып бөрүн баа дидөөң. Шай аартаң соонда аваның чактары кызың, ылдааңда сургак хөткөк апарган. Ал-дың-Хувань бодунуң чыныга олургуң алган, оң сарымзак ийи чоон чажың суйбай, чалтаң, аргеделиң, хаваан ошкан, тейиң хандырттың

сеп, алай? — деп, Алдың-Хува кайтан айттырған. — Салгал дамчаан ыдыктыг эт...

— Ийе, салгал дамчаан эт боорда, ава белээ-дир — дөш, ава иңте-тараалыг аякты ап бээрин дидөөң. Ону саржаң-лааш, барык хөй кезиң чыгың, артың урууңа саргыктаан. — Күжүр хөймө-римниң холу чөмөг-ле-дир. Сөөдү катан четтирген ыш-кың.

Ылаң дигең ава чокуй хонуп, чугааның алың дор-ван өскөрткөн.

— Сөөдү катан деп чү-мүд, Ияңге, дарга база чир мөн — деп, чазымкы-таан. — Дөрт кыс, үш олд-дун хөймөргөң аарай!

Ийи кезиң шайлаң, чөм-өгөн, кезек када аажок хө-рөшкөн. Ава боду орудың туруп кылантаң, дашкаар үңгөн. Өг эжинден ырак эвөсте ширк кырыңа сөгө-дөктөн олуруп алган. Алдың-

Ш а г а а - 95

ХАВАН ЧЫЛЫ ЧҮНҮ ОШТАП ТУРАРЫЛ?

Бг чыл эртин, хаваң чыл моордан олур.

Мөөң-биле каш-каш чыл-дар уламчылкан, катан эңит-тин келген национал ба-йырадыкымын ас ул сееда орттиреривис ол. Биле үе иштинде чүү-даа бола, он ийи дүрт амынгарың чыл санаашкың Кусекден Ха-ванга чурар илдик чокка алаң-санап турар апарганы-мыс чугааңың. Ол-даа бет-дир, оон туржук ам келжр ээчелдиг чыл калдыг «ха-лаңка» ооваажырып, калдыг бүдүштүг болуруд, оон өскө-лөрдөн оонагайың, ылдаа-ры чүдөл дөш, өң-чүзүңгө чедир соңурган, ужуру-утка-зыл чортуу билең ая, черде ылчан, шагаавыска чачыңың бар чыдырмыс өөрүңчүг хө-рөк бооп турар.

ЧҮНҮ КҮЗӨӨР БИС

Үңүр орав Хаваң чыдың тыва астроном, тыва чоңуң астрономия (астролябия-лаа) таалаы-биле билигтерияң баштайгы шындыккаң Мик-те Соптаевич Сат «Пити» че-торук» деп номула «кыс, ышн халаның көксүмээр ха-ван чылы» деп тодаркаган. Ол-да ном (ар. 24) көксү-мээр Хаваң чыдының оша-гай шынарын солт-сигениң, уңуш-дүңүттүг, хары чүе, кызык чымык, эки чыдың деп айтканы. А бистер манаш: «Ыңды-ла болдуңа! Ол ха-ван ак оштуң чыла чорууус чогуңгүр, чоюуус чагай-ла болуң» деп, алган-йөрөөң каалам.

Ам кижилерге хамаарыш-тыр «Тываның аныктары-ның» (1994 ч. № 49-50) де-кабрь 27) «Тываның-теңге-ри» көре каантаалы. Ында «Бо чымың турттуңгөн улус дидим, кылган чүдүң ийк кылдыр, дыка дөрт, шийтир-ил, шычың болган турум улус (мында «турум эвес, «ту-руштуг» дөш бок, Ч. Ч), оларда хөй сөс чок, улус-өңкө белен-селеп чооккуданышса, а элдеринес — эң шычың өң-чү бооп артар.» деп тола-раткан. Манаш баа-ла: «Ын-ды-ла болдуңа! Чөп чөмөг-төң, йөрөөл доктааның» деп,

УЛЕГЕР ДОМАКТАР,

Удур артка чажың чап, Чорук-хөзөөң бүдүгүң болур.

Артка-сыпта доктаа, Аяң-гөмөң таң.

Сымраакта эйт чок, Балыкта үп чок.

Алдыр-чырып болава, Алдыс сөөдүң бола. Далай-таңда чалбарып чор. Дат дөт темиз мыла. Эрткен орууң болар чор, Эжиң-өвүң сурган чор. Бустуг чадарга хонуп чор,

Бургалга тейлер чор, Оран-тайдың берген-дир. Оон ийди хоптактама. Оран-тайдаа чорук чораш, Оран кезип өкүрүп чор. Бергениң ап чор, Бергезиң диледе. Калы төрөөң хаң хүндүлө, Соңнай төрөөң дунман хүндүлө. Кудук сууда байлаң чок,

Кургуздайла сөөк чок. Ыңгыржакта дери чок, Ынакшыкта шын чок. Чоңуң мыл чалгактың. Чоңуң өөрүң дуалыг. Эрбениң сас сөглөвө, Эжиң-өвүң чөктөвө. Кижениң айт ыраваас. Көжөө кичи аштавас. Арагаң чөм дивө. Аштаар хырың болан.

Халас кезип болава. Харыдыларың берге-ле. Арагаңе сулупка, Ажы-тодун бөм. Дайнавас чөм сени Талдытыр оштанар. Ийип-киип отуп кээр деп. Ишты-хырың аштаан чылар.

Серен-оол САРЫГЛАР. Чөөн-Хемчик кожуун.

Кроссворд

18. Тыва төрөл-бөдүк. 20. Ча кезээ. 21. Бажың-бал-гат чок, чер кезип чоруур кичи. 22. Серийи салгын. 25. Пардалга январь. 26. Эйткен, далдалган чөм. 29. Совет күрүениң кескү аякыдакымы, баштайгы чөк-кө. 30. Чүс сөөгү.

УЗУН ДУРГААР: 1. Ха-Хеминиң адыры. 2. Дүңгөн сар-раан чалыг, дөжөк. 3. Азия-ла күрүе найсылааы. 4. Калы кезээ. 5. Шээр мад. 7. Салык, интернет ажал-дыкымы. 8. Ажы үеде бир эң иңгөрөгөн мергекчи. 11. А. Гайдарың бузуп фа-милыаң. 12. Малдың. 13. Тарна сыйыңды бажы. 16. Улусиң металл. 19. Араалыг боор. 23. Воронеж областа хоорай. 24. Европада күрүе найсылааы. 27. Чылаңгаан, түңдө. 28. Сад чулаң эт.

Январь 1-де үңгөн кросс-вордун харыма:

ДОРА ДУРГААР: 2. Тук, 3. Аарык, 5. Чаалаң, 6. Ха-чы, 7. Эчки, 9. Ойнаа, 10. Илбек, 12. Хөрүк, 14. Чөккө, 16. Ыйба, 17. Манар, 18. Луан, 19. Хурабай, 21. Шамбалык, 25. Доруг, 26. Магалаа, 27. Арбан, 28. Дамчынчал.

УЗУН ДУРГААР: 1. Шуу-тан, 3. Аржакча, 4. Ынакшы, 6. Хайыра, 8. Илеткел, 11. Часкы, 12. Хайлар, 13. Кам-талат, 14. Чырагаан, 15. Есаул, 19. Хоор, 20. Алың, 22. Агар, 23. Граф, 24. Таң-ды.

13. Балык. 14. Мал тө-вөдө аржаал. 6. Узур өвөс ту-ду. 15. СССР-ге үңөп чы-лап, брошюра. 9. Чүстөр дөр-вүн репрессияларыңың сөөктериниң иштиги үзү. 10. Бир удуртукчуу, сайат. 17. Курган каан чыраа, бөз

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлөргө (Январь 16-дан 22-ге чедир)

Понедельник

18.52 МЕДЭЭЛЕР. 19.00 Шахтың белги. 19.25 Кударың салым-чолдуг-даа бод, аас-кежиктиң Э. Ю. Урусова. 20.10 Париж — Гранада — Дакар ралли. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.40 А. Солженицын-биле удуржылга. 22.00 «Ада-чуртубуз кайтал, айтың беринер, адалар». А. С. Грибоедовтун төртүтүнгөнүндө бээр 200 чылынга. 18.30 «Казак хостуг чуртталга» ансамбль. 22.45 Видеомикс.

Вторник

16.00 Домисолька. 16.30 Илби-шилдеги делегей азы Синема. 16.52 МЕДЭЭЛЕР. 17.00 Джем. 17.20 «Элен болгаш оолдар». 17.52 МЕДЭЭЛЕР. 18.00 Ситуация. 18.30 Бейке чыл мурунда бо хүнерде. 18.52 МЕДЭЭЛЕР. 19.00 Гол. 19.30 «Черлик Роза». Теле-сервал. 19.55 «Бистер». В. Познериң автор программасы. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.40 Кижилерниң боттарында. 21.50 Алдын пляжер. 22.35 «Динна, Фосилини». Уран-чечен фильм. 23.52 Делегей бөгүн. 00.05 Уран чуулгун шивээл. 00.52 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 7.00 Ритмика. 7.45 Чугаа кадныда. 7.45 Чер-черден репортажтар. 7.55 Уениң агымы. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур.

Среда

16.00 Дынна, көр. 16.20 Харылар. 16.52 МЕДЭЭЛЕР. 17.00 Тип-тоник. 17.20 «Элен болгаш оолдар». 17.52 МЕДЭЭЛЕР. 18.00 МИР. 18.45 Кым дээрге кымыл. XX век. Ф. Кафка. 18.52 МЕДЭЭЛЕР. 19.00 Шахтың белги. 19.30 «Черлик Роза». Теле-сервал. 19.55 Сарынылышкын фабрикасы. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.40 Мололог. 21.50 «Триумф» шаңшалды тысырынга турсааткан концерт. 22.40 Кино веги. «Фербенкс ышкаш... Ф». Уран-чечен фильм. (Франция). 23.52 Делегей бөгүн. 00.00 «Фербенкс ышкаш... Ф». (Уланчызы). 00.52 МЕДЭЭЛЕР. 01.05 — 01.25 Дказ делегейинде. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 7.00 Ритмика. 7.45 Чугаа кадныда. 7.45 Өзөк үе. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур.

Четверг

16.00 Мультитроллия. 16.30 Золушканың балынга. 16.52 МЕДЭЭЛЕР. 17.00 Комьютер-холл. 17.20 «Элен болгаш оолдар». 17.52 МЕДЭЭЛЕР. 18.00 16 хар чедир болгаш оон өрү назылгылар. 18.30 «Ханада экиң». Мультфильм. 18.52 МЕДЭЭЛЕР. 19.00 Шахтың белги. 19.30 «Черлик Роза». Теле-сервал. 19.55 Суг ышкыкташкыны. 10.15 Улаучу аялгалар. 10.25 Экспресс. 10.42 — 10.50 Пресс-экспресс. 15.50 МЕДЭЭЛЕР. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.40 Монолог. 21.50 «Триумф» шаңшалды тысырынга турсааткан концерт. 22.40 Кино веги. «Фербенкс ышкаш... Ф». Уран-чечен фильм. (Франция). 23.52 Делегей бөгүн. 00.00 «Фербенкс ышкаш... Ф». (Уланчызы). 00.52 МЕДЭЭЛЕР. 01.05 — 01.25 Дказ делегейинде. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 7.00 Ритмика. 7.45 Чугаа кадныда. 7.45 Өзөк үе. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур.

Пятница

15.50 МЕДЭЭЛЕР. 16.00 «Бичин Муктун ужуралдары». 16.20 Рок-урок. 17.52 МЕДЭЭЛЕР. 18.00 Кизи болгаш хойлуу. 18.30 Бейке чыл мурунда бо хүнерде. 18.52 «Бомонд». 19.25 «Пюмиланың бөлүк сымдылары». Документалдык фильм. 19.50 Хуулгазының шөл. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.40 Неделянын кижизи. 22.00 Детективтер клубунда. «Клан». Теле-сервал. 23.40 «Корюундук». А. Любимов. 23.52 Делегей бөгүн. 00.05 Муабод. 00.52 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 7.00 Ритмика. 7.45 Чугаа кадныда. 7.45 Муамкалыг экспромт. 7.55 Уениң агымы. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур.

Суббота

12.30 «Хрусталь илжиктең». 13.20 «Өскөңнү байырдалы» мультфильм. 13.30 Камгалал бички. 13.55 Делегей географиясы. «Серептегенин хүн демгелди». 14.52 МЕДЭЭЛЕР. 15.00 24 шаңтарда. 15.30 «Россиянын каас-чаражы болгаш чоргаралы». 4-кү фильм. 15.55 «Вир-де черде хоорай бар». Чангыс чер-чурттуларын клубу. 16.45 «Россиянын үнерия». 16.50 «Амыттаннар делегейинде». 17.30 Угааның байлар. 18.25 Анаа чедир болгаш оон соонда. 19.15 «Эльбрус баарыга эртеңги чөм». Уран-чечен фильм. 20.40 Тамчыктың удунар, чаштар. 21.00 ҮЕ. 21.45 Угаанга кирбес төөгүлөр. анекдоттар, каттырылгыч таварышталар. 22.25 Матадор. 23.25 А. Ширвиллиниң автор программасы. 00.10 МЕДЭЭЛЕР. 00.20 «Тенериф-94». 01.05—01.15 Пресс-экспресс. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Тодаргай-биле. 8.30 Автомиг. 8.35 Сылдыстар чугаалап тур. 8.40 Уениң агымы. 8.45 «Узаткан хүн». 9.15 Мультфильм. «Политур». 9.25 «Фарух Рудзяматов талылан тур». 9.45 Пилитур. 10.30 Кызылар чок футбол.

Воскресенье

14.45 Ажыл эртиншик. 14.20 «Бичин амеон». Уран-чечен фильм. 14.40 «Эх. фронтуну оруктар». 14.52 МЕДЭЭЛЕР. 15.00 Экономика болгаш реформалар. 15.30 Уст-мыштын үнер дөзү. 15.35 Аян-чоручуларын клубу. 16.30 «Тилдегенни стратегиясы». «Оожум оксаңда бааза». 16-гы сөзгү сериясы. 17.25 М. Таратута биле Америка. 17.55 «Уолли кайдал?» «Плетер Пуш» мультфильмдер. 18.52 МЕДЭЭЛЕР. 19.05 Белектиң шпаргалка. 19.15 Бүгү Россия. II хоорайла. 19.50 «Ушкү хевириниң чок контактылары». Уран-чечен фильм. 22.00 ВОСКРЕСЕНЬЕ. 22.55 Мариинскиде променад. 23.40 «Соната». Мультфильм. 23.52 МЕДЭЭЛЕР. 00.05 — 00.50 «Грааль» Уран-чечен фильм. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур. 8.30 Уениң агымы. 8.35 «Бурганга сакыл чегиртеңи». 9.15 «Алдын дүлүүрүктөгү». «Бар катан». 9.45 Парамент неделясы. 10.30 Экиң, Европа. 10.40 Аты-баты... 11.30 Чогулчалыг суур. 12.00 «Круян». Уран-чечен фильм. 12.25 Клин-антракт. 12.30 Тонис. Австралиянын чемпионды. 13.25 «Уе шапсаң». 13.40 Алды сотка. 14.00 МЕДЭЭЛЕР. 14.30 «Эдера». Уран-чечен фильм. 15.20 Улуг шуугаакан. 15.55 НБА-нын эки оюнлары. 16.00 Амыттаннар делегейинде. 17.55 Диснейниң илби-шилдеги делегейи. «Русалочка». «Өдүрөк төөгүзү». 18.50 Хүн бүрүде байырдал. 19.05 «Москванын ары биенвалы». Н. Нестеренко. 20.00 МЕДЭЭЛЕР. 20.25 Л. Вентура биле К. Кардиналиниң телекраны. 22.20 Ксюшада. 22.55 «Дүе болган суретчинг болушукун». Фильм.

КИНО

Январь 14-те «НАИРАЛ»: «Чаттерлей деп анык кыс» (АКШ) 16 хар чегээштерге көргүсөс 10.00. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000. Түргүзүчүлөрү: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭЛИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ. Код редактор В. Ф. ЧАДАМБА. РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторуң ораакчызы), А. Б. Монгуш, М. М. Саая (кол редакторуң ораакчызы), Н. С. Эрген (харысалгалы секретары). РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлөп алыр чер — 3-34-26; кол редакторуң ораакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харысалгалыг секретары — 3-34-92; ораакчылары — 3-45-93. КИЛИСТЕР: иштиде амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улутур — 3-34-49; 3-36-73; көзө ажал-агай — 3-36-82; 3-34-57; култура, өөрделге болгаш чогаал — 3-39-15; мездээр болгаш спорт — 3-37-11; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чага — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлөр — 2-27-41; содун келбей барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16.

23.45 Хоккей. Делегейниң хоккей лигазынын чемпионды ЦСКА—СКА. 00.55 МЕДЭЭЛЕР. 01.05 Спортту ук-инд Париж — Гранада — Дакар ралли. 01.20 Авто-шоу. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 16.00 Дамчыдылгалар программасы. 16.05 Ында-мында медээлер. 16.20 Хүн бүрүде байырдал. 16.30 Мультфильм. «Көк далайын ак көүүдө». 47.00 МЕДЭЭЛЕР. 17.20 Чаа утламышкын «Рынокте орукта». 18.00 Ада-нелерге тоол. «ТЫВА» канал 18.30 «Тыва черде». 18.50 МЕДЭЭЛЕР. 19.00 «Студияга ужуражылга». Дамчыдылгалар Россия Федерациянын контрол-верка албанынын Тыва Республикада эргелелиниң начальниги Ч. А. Удумбора киржи болгаш телекөрүкчүлөрүн айтырылгыларга харылар. 19.55 Чарлалар. «РОССИЯ» канал 20.00 МЕДЭЭЛЕР. 20.35 Понедельниктерде делектив. «Вир миллион долларын оорлааны». Уран-чечен фильм. 21.45 Ретунг чокка. 22.40 Репортер. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 Чер-черден репортажтар.

21.00 ҮЕ. 21.40 Кижилерниң боттарында. 21.50 Алдын пляжер. 22.35 «Динна, Фосилини». Уран-чечен фильм. 23.52 Делегей бөгүн. 00.05 Уран чуулгун шивээл. 00.52 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 7.00 Ритмика. 7.45 Чугаа кадныда. 7.45 Чер-черден репортажтар. 7.55 Уениң агымы. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур.

7.55 Уениң агымы. 8.00 МЕДЭЭЛЕР. 8.20 Автомиг. 8.25 Сылдыстар чугаалап тур. 8.30 Ажыл-херекчи кижилерниң үези. 9.00 Денева. 9.30 Өзөк үе. 9.40 Тараачынар айтыры. 10.00 МЕДЭЭЛЕР. 10.30 Салдык бакыны. 10.45 «Кара масканың алааны». Уран-чечен фильм. 12.15 — 12.20. Телесолун. 16.00 Ында-мында медээлер. 16.20 Хүн бүрүде байырдал. Уран-чечен фильм. 2-ти сериясы. 16.45 Хүн бүрүде байырдал. 17.00 МЕДЭЭЛЕР. 17.20 «Мээң дайымы». Хөй сериялыг документалдык фильм. 17.45 Теннис. Австралиянын чемпиондынын алдымышкыны. «ТЫВА» канал 18.40 МЕДЭЭЛЕР. 18.50 «Дюшага аалдан барышкыны». Конкур түн-нелерин үндүргени. 19.15 «Бичин чүрөстөривесте». Дмитрий Дамба-Даржааның чыраткылыг турсаатканы. 19.45 МЕДЭЭЛЕР. 19.55 Чарлалар. «РОССИЯ» канал 20.00 МЕДЭЭЛЕР.

8.25 Сылдыстар чугаалап тур. 8.30 Ажыл-херекчи кижилерниң үези. 9.00 ЭИ-би-си-ниң медээлери. 9.25 Теннис. Австралиянын чемпионды. 10.20 «Чер күш-ажыла ылак». 10.30 «Санта-Барбара». Теле-сервал. 11.20 Салдык бакыны. 11.35 Телесолун. 11.40 Тараачы айтыры. 12.00 МЕДЭЭЛЕР. 16.00 Ында-мында медээлер. 16.20 Хүн бүрүде байырдал. 16.30 «Улемиң бодум-на чүк-тен чор мен». Документалдык фильм. 17.00 МЕДЭЭЛЕР. 17.20 Портретке немелделер. «ТЫВА» канал 18.00 МЕДЭЭЛЕР. 18.10 Мультфильм. 18.30 «О... программа». 18.55 Хөгжүмүг байыр. 19.45 МЕДЭЭЛЕР. 19.55 Чарлалар. «РОССИЯ» канал 20.00 МЕДЭЭЛЕР. 20.25 Тодаргай-биле. 20.35 «Санта-Барбара»: Теле-сервал

16.00 Ында-мында медээлер. 16.20 Хүн бүрүде байырдал. 16.30 «Рост» студия. «Кенгуру». 17.00 МЕДЭЭЛЕР. 17.20 «Бракны Чөп чүк». 18.00 Делур алдиз. «ТЫВА» канал 18.00 МЕДЭЭЛЕР. 18.10 «Калыкымал — байлаа-лым». 18.35 «Кыдыкы черлерден чуртталга». 19.00 «Челөөш — 10 харлап». 19.50 МЕДЭЭЛЕР. «РОССИЯ» канал 20.00 МЕДЭЭЛЕР. 20.25 Тодаргай-биле.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

23.20 Дүеки телесериал. «Орус транзит». 4-кү сериясы. 00.20 — 01.50 «Орус чонун угаан-сагынында алум чок...» А. С. Грибоедовтун 200 чылынга турсааткан байырдал кезээси. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.30 Бичиниң чугааы-биле. 19.00 Камгалал алышкын 911. 19.55 — 20.00 Реклама.

20.25 Тодаргай-биле. 20.35 Киномарафон. «Америн өнүгү». Уран-чечен фильм. 22.45 «Коминиң нефтизи: баш удуур болал болган чигешишкын». 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 Киноафиша. 23.25 Дүеки телесериал. «Орус транзит». Уран-чечен фильм. 00.25 — 00.30 Реклама. ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.40 Ретро стилинге кезээ. С. Рогожин. 19.10 Ж-күбү. 19.55 — 20.00 Реклама.

20.25 «Санта-Барбара». Теле-сервал. 21.30 «Өскөңнү чазы». Теле-фильм. 22.10 Экзотика. 23.05 Чер-черден репортажтар. 23.20 Биржым бакың. С. Шолохотун программасы. 00.10 — 00.21 «ЭКС». ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.30 «Тюменьниң меридианы». 18.45 Азыл. 19.25 Болуңун оюну. 19.55 — 20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

21.25 «Чая кижилер». 21.35 «Хорайжыгаш», Хөг-лүг программ. 22.05 Политикти олимпиде. 23.00 МЕДЭЭЛЕР. 23.05 «ЭКС». 23.20—01.20 Хоккей. «Динамо» — «Крылья Советов» ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 18.00 Кипсир Майека. Калыфорния репортажтар. 18.35 Карьера. 19.05 Нептереван тема. 19.25 Авто-болгаш мотоспорт. 19.55—20.00 Реклама.

Январь 15-те бистиң ынак ававыс Дунзенаа Сильвичина ОЮП 85 харлаар.

Ававыс бистер — 5 ачы-төлдү өстүрүп, кижизилди каан. Бистер өзүң, тускайлап амыдыралдык болу бээрине-ке безин бууңуң ававыс бистерге болгаш ажал-төлүсүнө үргүлү дуулап, амыдырал-чуртталгавысты, ажал-иживисти, калыкшылыгы хайгаарак карактап, бичилериниңти өөрделгезинге кезээде аажок сакшы чован чоруруу дээш черге чедир мөгөөр бис.

Ынак ававыс — 85, база хеймер дунмавыс Анастоль Лакшаевич — январь 9-та — 45, уруунун уруу Чинчи январь 10-да — 21 харлааның холбашты оларга изаң байыры чедирит, ам-даа узун назынын немей чурттаарың, бижик калыкшылды, аас-кежикти кузавышаан, өөрүшү-манайлыг, соруккур болгаш үр-түңгелди ажалдарың өөрүшүң сакшы-сеткилвисти ханзындыан кузавыс.

Ужедирзиринге ак орукту күзөп тур бис.

Уруулары: Сини-оол, Эдуард, Шефчи, Шура, Толя, кенээттери болгаш оларнын хөй ажал-төлдү Оюнуар.

Шеми кезде ажал-агай коллективниң директору Валентин Чамьянович КУУЛАР январь 15-те 55 харлаар. Ол кезде ажал-агай шугуңуңа хөй чылдарда ажалдаа, үр-түңгелди, өзөш өвөс үлүг-хууун кирген кияи. Төрүттүнгөн хүнү таварыштыр, анаа изаң байыры чедиривышаан, аас-кежикти, калыкшылды, ам-даа аныкың болуруң, ажал-агайыңа чедиривыштыр болуруң күзөдүвис.

КОЛЛЕКТИВ КЕЖИГҮННЕРИ.

Бистия ынак ававыс Валентин Чамьянович КУУЛАР хөй чылдарда кезде ажал-агайга ажалдан келген. Калык-бертеңи, аас-кежикти 38 чылы-кезде ажал-агайыңи эртен. Анык-чалың чылдарыңдан бо хүнперге чедир ажалды аң кеткилди, кызмак, негелдеди ажалдан келген. Амгы уде Шеми ажал-агайыңи удурушпаан. Төрүттүнгөн хүнү таварыштыр ынак эртам ававыска изаң байыр чедиривышаан, ажалыңа үлүг чедиривыштыр, калыкшылды, аас-кежикти күзөдүвис. 55 харлары-бышкып амыдыралдык эгези, ажалы буруң-чагай болууп!

Өнүң ишти Зоя Макаровна, уруу, күдээси, уруунуң уруу Милаана, огулу, кени.

Бистиң ававыс, кырган-ававыс Хирлан-оол Кыргысович ЧАМЗЫ январь 15-те 50 харлаар. Ол 1963 чылдан эгезден республиканың хоюду-дурм камгалар органнарынга: прокуратура, суд, адвокатура органнарыга ажалдан чорраан. Амгы уде Тыва Республиканың Дээли Сулуңун судьязынын эрге-хуульгезин күзөдүп, ажалдан туурап. Боду тура-сорукут, дуузаарак, бөдүүн, ак сеткилди, арга-дурулгалың өөрүңе күзөдүп-биле дамчыты берил чоруур кияи. Ачанастың төртүтүнгөн хүнү таварыштыр чүрөстивисти ханзындыан изаң байыр чедиривышаан, калыкшылды, узун назыны күзөп, дараазында одуртуларың баараалганыс:

Урууларың азыраар дээш Уйгу-дыкын утуп чордуң. Угаан кирип, өстүрүп каан ававыска Улуу-биле четтиривыс, мөгөйдивис. Бергелериң ажал эртекш. Бейке чылдың иүүрүн көрдүң. Ажал-үлөң чогууң-на. Амыр-тайбың чуртта, ачай!

Өнүң ишти Аюма Феликсевна, уруулары Айлана, Айа, Вероника, күдээси Андрей, уруулары Ай оолдору Кудер, Тензин.

Бистиң ававыс Тамара Сувановна КУЖУГЕТ январь 15-те 45 харлаар. Кызыл хоорайда ажалдан, чурттап чоруур. Боду бөдүүн, ажалдык, биче сеткилди, хүндүлөөчү кияи. Эргим ынак ававыстан төртүтүнгөн хүнү таварыштыр анаа изаң байыры чедирит, бижик калыкшылды, узун назыны, база аас-кежикти сеткилвисти ханзындыан күзөдүвис.

Уруулары Света, Хенан-оол, Хемчик, Чингис, Гриша, күдээси Орлан, кени Антонина, уруунун уруу Олча.

Бистиң ынак ававыс Маадыр Иргитович БААВЫЛ бугу назынында «Бай-Тал» совхозка зоотехниктеп ажалдан келген, өш-өөрүңе, чоңуңа хүндүлөлдү, ажалыңа кы-вымак, биче сеткилди, кияи. Ачанастың январь 18-те төртүтүнгөн хүнү таварыштыр кан дег калыкшылды, аас-кежикти, узун назыны анаа күзөдүвис.

Өнүң ишти Чечек Толошова, уруулары Мерген, Марат, Марта, Маря, Мира, кенээттери: Салбак, Римма, күдээсери Аулэр, Мерген, Аяс, уругтарынын уруулары.

Бистиң ынак ававыс Зоя Доржуевна ТАВАЖАП январь 15-те 44 харлаар. Ол хөй чылдарын дургузунда өвүр кожуунуңа херекчелериниң организациязыңа салдып, ажалыңа бердинге, ак сеткилди, кызмак, аз-харыс-алгалды чоруур көргөскөн. Чон ою хүндүлөөр. Амгы уде Хандагайты суурда салды шугуңуңа ажалданывышаан. Төрүттүнгөн хүнү таварыштыр хүндүлүг ававыска изаң байыр чедирит, кан дег калыкшылды, аас-кежикти, узун назыны күзөдүвис.

Өнүң ээни Валерий Семенович, огулу Андрей кени нестя, уруу Айна, оолдору Аяс, Айдыс, Айдын, Алик, огулуңу уруу Белекмаа.

ЧАРЛАДАР САДЫП ТУР МЕН

3 өрөөлди, гаражты, чанында дузал